

EXEMPTION FROM ADMINISTRATIVE LIABILITY IN CASES OF EXTREME NECESSITY

Toshkulov G'ayrat Erkabayevich

Senior Lecturer, Department of International Public Law,

Tashkent State Transport University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18920122>

ARTICLE INFO

Received: 05th March 2026

Accepted: 08th March 2026

Online: 09th March 2026

KEYWORDS

Extreme necessity, administrative liability, exemption from liability, administrative offense, legal grounds, legislation, law enforcement practice, legal institution, individual rights, administrative law.

ABSTRACT

This article analyzes the concept of extreme necessity and the legal grounds for exempting an individual from administrative liability as a result thereof. It also examines the legal assessment of actions committed in a state of extreme necessity, its conditions and limits, as well as its place in current legislation. The article portrays extreme necessity as a legal institution aimed at protecting the interests of the individual, society, and the state. Furthermore, it presents the significance of exemption from administrative liability in such cases within law enforcement practice, along with several conclusions and proposals for its improvement.

OXIRGI ZARURAT NATIJASIDA MA'MURIY JAVOGBARLIKDAN OZOD QILISH

Toshkulov G'ayrat Erkabayevich

Toshkent davlat transport universiteti "Xalqaro-ommaviy huquq"

kafedrasi katta o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18920122>

ARTICLE INFO

Received: 05th March 2026

Accepted: 08th March 2026

Online: 09th March 2026

KEYWORDS

Oxirgi zarurat, ma'muriy javobgarlik, javobgarlikdan ozod qilish, ma'muriy huquqbuzarlik, huquqiy asoslar, qonunchilik, huquqni qo'llash amaliyoti, huquqiy institut, shaxs huquqlari, ma'muriy huquq.

ABSTRACT

Ushbu maqolada oxirgi zarurat tushunchasi hamda uning natijasida shaxsni ma'muriy javobgarlikdan ozod qilishning huquqiy asoslari tahlil qilingan. Shuningdek, oxirgi zarurat holatida sodir etilgan harakatlarning huquqiy bahosi, uning shartlari va chegaralari, shuningdek amaldagi qonunchilikdagi o'rni ko'rib chiqilgan. Maqolada oxirgi zarurat shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan huquqiy institut sifatida yoritilgan. Shu bilan birga, mazkur holatda ma'muriy javobgarlikdan ozod qilishning huquqni qo'llash amaliyotidagi ahamiyati va uni takomillashtirishga doir ayrim xulosa hamda takliflar bayon etilgan.

Oxirgi zarurat (extreme necessity / rechtfertigender Notstand) instituti huquq tizimida javobgarlikni istisno qiluvchi eng muhim asoslardan biri bo'lib, u shaxs (yoki boshqa shaxslar), jamiyat va davlat manfaatlariga bevosita tahdid solayotgan xavfni bartaraf etish jarayonida qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarga muayyan zarar yetkazishni ayrim shartlar ostida huquqiy jihatdan oqlaydi. Mazkur institutning nazariy mohiyati "ikki zarar o'rtasida tanlov" (conflict of interests) g'oyasiga borib taqaladi: huquq tartibi, odatda, zarar yetkazishni taqiqlaydi, biroq favqulodda vaziyatda bundan-da og'irroq zararni oldini olish uchun kichikroq zarar yetkazishni huquqiy jihatdan maqbul deb topadi. Shu ma'noda oxirgi zarurat proporsionallik prinsipining amaliy ko'rinishi sifatida namoyon bo'ladi: yetkazilgan zarar oldi olingan zarardan kam bo'lishi shart.

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 19-moddasi oxirgi zarurat holatida sodir etilgan harakatlar ma'muriy huquqbuzarlik deb hisoblanmasligini belgilaydi. Norma matnida uchta asosiy shart aniq ko'rinadi: birinchidan, shaxsga yoki boshqa shaxslarning huquqlariga, jamiyat yoki davlat manfaatlariga tahdid etayotgan xavf bo'lishi; ikkinchidan, bu xavfni o'sha holatda boshqa choralardan bilan bartaraf etib bo'lmasligi; uchinchidan, yetkazilgan zarar oldi olingan zarardan kamroq bo'lishi[1]. Bu tuzilma ma'muriy javobgarlik konsepsiyasida "ijtimoiy oqlangan xatti-harakat" g'oyasini mustahkamlaydi: formal jihatdan zarar yetkazilgan bo'lsa-da, u huquq tomonidan "maqsadga

muvofiq" va "mutanosib" deb e'tirof etiladi.

Jinoyat huquqida oxirgi zarurat instituti JKning 38-moddasida nazarda tutilgan bo'lib, mazkur norma ham xuddi shu uch mezonga tayanadi: xavfning mavjudligi, boshqa choralardan bilan qaytarishning imkonsizligi va zararlardan muvozanati[2]. JK 38-moddasining LexUZ sharhida, oxirgi zarurat holatini baholashda xavfning xususiyati va xavflilik darajasi, xavfning haqiqatan mavjudligi va yaqinligi, shaxsning real imkoniyatlari hamda vaziyatdagi ruhiy holat kabi omillar hisobga olinishi ko'rsatiladi. Bu yondashuv amaliyot uchun nihoyatda muhim, chunki oxirgi zarurat "matematik" solishtirish emas, balki konkret holatning murakkab huquqiy-psixologik bahosini talab qiladi.

Jinoyat va ma'muriy huquqda oxirgi zaruratning umumiy tabiatiga qaramasdan, ularning qo'llanish doirasi va protsessual "og'irligi" farqlanadi. Jinoyat huquqida oxirgi zarurat odatda og'irroq oqibatlar (hayot, sog'liq, jamoat xavfsizligi) bilan bog'liq vaziyatlarda ko'proq uchraydi, chunki jinoyat tarkiblari yuksak ijtimoiy xavflilikni qamrab oladi. Ma'muriy huquqda esa oxirgi zarurat ko'proq boshqaruv munosabatlari (masalan, yo'l harakati, jamoat tartibi, ma'muriy reglamentlar) doirasida namoyon bo'ladi; shu sababli "yetkazilgan zarar" va "oldi olingan zarar" ko'pincha moddiy yoki tashkiliy xarakterga ega bo'ladi. Biroq aynan shu yerda nozik muammo paydo bo'ladi: ma'muriy ish yurituvchi ko'pincha soddalashtirilgan tartibda ko'rilgani uchun, oxirgi zaruratga doir dalillarni to'plash va baholashda standartlar turlicha bo'lib qolishi mumkin. Bu esa

oqlovchi holatlarni yetarli darajada e'tiborga olmaslik xavfini tug'diradi.

Oxirgi zaruratning zaruriy mudofaadan farqi konseptual jihatdan aniq: zaruriy mudofaada zarar tajovuz qilayotgan shaxsga yetkaziladi va "tajovuzni qaytarish" maqsadida amalga oshiriladi; oxirgi zaruratda esa zarar ko'pincha tajovuzchiga emas, balki "xavfni bartaraf etish" jarayonida uchinchi shaxs manfaatiga yoki umumiy manfaatga tegishi mumkin. Shu bois oxirgi zaruratda "zararlar muvozanati" mezon (oldi olingan zarar > yetkazilgan zarar) markaziy o'rinni egallaydi; zaruriy mudofaada esa ko'proq "tajovuzning realligi va bevositaligi" hamda "mudofaaning mutanosibliigi" ustuvor.

Oliy sud Plenumining 2014-yil 23-maydagi 07-son qarorida qilmish zaruriy mudofaa yoki oxirgi zarurat holatida sodir etilgan bo'lsa, qilmishda jinoyat tarkibi bo'lmaganligi asosida oqlov hukmi chiqarilishi qayd etiladi[3]. Bu qoida amaliy nuqtai nazardan shuni anglatadiki, oxirgi zarurat "jazodan ozod qilish" emas, balki "qilmishning huquqiy jihatdan jinoyat (yoki huquqbuzarlik) emasligi" xulosasiga olib keluvchi institut sifatida tushunilishi lozim. Ma'muriy kodeksning 19-moddasi ham aynan shuni belgilaydi: oxirgi zarurat holatida sodir etilgan harakatlar ma'muriy huquqbuzarlik deb hisoblanmaydi.

Oxirgi zaruratni qo'llashning eng murakkab jihati — "boshqa choralar bilan bartaraf etib bo'lmaslik" shartini isbotlash va baholashdir. Teoretik jihatdan bu shart oxirgi zaruratning "ultima ratio" (so'nggi choraga murojaat) tamoyilini ifodalaydi: shaxs xavfni bartaraf etishning eng kam zararli usulini tanlashi kerak, shunday usul mavjud

bo'lsa, zarar yetkazish oqlanmaydi. Amaliyotda esa "mavjud bo'lgan boshqa chora" bilan "real sharoitda amalga oshirilishi mumkin bo'lgan chora"ni farqlash zarur bo'ladi. Masalan, nazariy jihatdan yordam chaqirish mumkin, ammo xavf juda yaqin bo'lsa yoki vaqt yetarli bo'lmasa, bu chora real alternativa bo'la olmaydi. JK 38-moddasi sharhida aynan shu — xavfning yuz berish vaqtining yaqinligi, shaxsning mavjud imkoniyatlari va ruhiy holatining inobatga olinishi bejiz qayd etilmagan.

Ikkinchi muhim mezon — zararlar nisbatidir. Oxirgi zaruratda "yetkazilgan zarar oldi olingan zarardan kamroq bo'lishi" sharti ba'zan soddalashtirib talqin qilinadi: go'yoki faqat moddiy zararni pulda solishtirish kifoya. Aslida esa solishtirish ko'p mezonli bo'lib, hayot va sog'liq, jamoat xavfsizligi, mulkiy manfaatlar, ekologiya, transport xavfsizligi kabi turli qiymatlar o'rtasidagi ustuvorlik masalasi paydo bo'ladi. Yevropa inson huquqlari standartlari kontekstida ham, mutanosiblik (proportionality) har doim "aniq faktlar + oqilona baho" asosida ko'riladi[4]. Shu sababli oxirgi zaruratni baholashda sud (yoki vakolatli organ) dalillarni to'liq va xolis tekshirishi, xavfning realligini, shaxsning tanlovi oqilonaligini va zararlar muvozanatini asoslantirib ko'rsatishi kerak.

Ma'muriy huquq amaliyoti nuqtai nazaridan, oxirgi zarurat odatda yo'l harakati (qoidabuzarlikni majburiy holatda sodir etish), favqulodda vaziyatlar, jamoat xavfsizligi bilan bog'liq holatlarda uchrashi mumkin. O'zbekiston sud statistikasi portallarida ma'muriy huquqbuzarliklar bo'yicha jazolar va hududlar kesimidagi ko'rsatkichlar

muntazam e'lon qilinadi. Bu statistik materiallar oxirgi zarurat kabi "istisno qiluvchi holatlar" ulushi umumiy oqimda kichik bo'lishini ko'rsatadi, biroq ularga bo'lgan ehtiyoj aynan "noyob, favqulodda holatlar" bilan izohlanadi: institut kam qo'llansa ham, noto'g'ri qo'llanishi adolatga jiddiy putur yetkazadi.

Oxirgi zaruratning ma'muriy huquqda amaliy muammolaridan biri shundaki, ayrim ma'muriy ishlar foto-video qaydlar, avtomatlashtirilgan tizimlar asosida rasmiylashtiriladi; shunday vaziyatlarda oxirgi zaruratni ko'rsatadigan "kontekst" (masalan, tez tibbiy yordam mashinasiga yo'l berish uchun chiziqdan chiqish) tizimda avtomatik tarzda ko'rinmasligi mumkin. Shu sababli, isbotlash yukining amaliy taqsimoti masalasi dolzarb: shaxs oxirgi zaruratga ishora qilganida, vakolatli organ buni tekshirish va rad etishda asosli dalillar keltirishi lozim.

Jinoyat huquqi bilan qiyoslaganda, ma'muriy huquqda oxirgi zarurat "huquqbuzarlik tarkibi yo'qligi" natijasiga olib keladi, ammo protsessual kafolatlar (masalan, dalillarni to'plash chuqurligi, himoya huquqining real ta'minlanishi) ba'zan kamroq bo'lishi mumkin. Yevropa inson huquqlari sudi amaliyotida ma'muriy sanksiyalar ayrim hollarda "jinoiy" xarakter kasb etishi mumkinligi (Engel mezonlari) va bunday holatlarda adolatli sudlov kafolatlari yuqori bo'lishi kerakligi ta'kidlanadi[5]. Bu qarash oxirgi zaruratga oid ishlarni ham ehtiyotkorlik bilan ko'rib chiqishni talab qiladi: agar jarima katta bo'lsa yoki shaxs huquqiy maqomiga sezilarli ta'sir qilsa, oxirgi zaruratga doir dalillarni yengil rad etish inson huquqlari standartlariga zid bo'lishi mumkin.

Qiyosiy huquq oxirgi zarurat institutining umumiy modelini juda aniq ko'rsatadi: ko'plab davlatlarda u "javobgarlikni istisno qiluvchi holat" sifatida bir xil shartlar bilan beriladi. Rossiya Federatsiyasi Ma'muriy huquqbuzarlik kodeksining 2.7-moddasi "kraynyaya neobxodimost"ni belgilab, ma'muriy huquqbuzarlik deb hisoblanmasligini aynan uch shart bilan bog'laydi: shaxsga yoki huquqlarga bevosita tahdid qilayotgan xavf, boshqa vositalar bilan bartaraf etib bo'lmaslik, yetkazilgan zarar oldi olingan zarardan kamroq bo'lishi[6]. Bu konstruksiya O'zbekiston MJK 19-moddasi bilan deyarli bir xil bo'lib, qiyosiy jihatdan "klassik model"ni tasdiqlaydi.

Rossiya amaliyotida "kraynyaya neobxodimost"ga murojaatlar ko'p hollarda yo'l harakati jarimalari, sanitariya, yong'in xavfsizligi kabi sohalarda uchraydi; lekin sudlar buni avtomatik qabul qilmaydi — xavfning bevositaligi va boshqa choralar yo'qligi qat'iy tekshiriladi. Bu yerda metodik jihat muhim: ma'muriy ishda "xavf" faqat umumiy qo'rquv yoki taxmin bo'lmasligi kerak, u konkret va isbotlanadigan holat bo'lishi lozim. Shu bilan birga, rus doktrinasida ham oxirgi zaruratni noto'g'ri qo'llash xavfi (ayniqsa, "jarimadan qutulish" vositasiga aylantirish) haqida tanqidiy fikrlar mavjud; bu institutni qo'llash mezonlarini bir xil talqin qilish zarurligi qayd etiladi[7].

Germaniya huquqida ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi qonun — OWiG — §16 "Rechtfertigender Notstand"ni nazarda tutadi. Ushbu norma "hozirgi va boshqacha bartaraf etib bo'lmaydigan xavf" sharoitida

qilingan harakat huquqqa xilof emasligini, agar manfaatlar muvozanatida himoya qilingan manfaat buzilgan manfaatdan “ancha ustun” bo’lsa, oqlanishini belgilaydi[8]. Germaniya modeli e’tiborga molik: u faqat “kamroq zarar” shartini emas, balki manfaatlar muvozanatida himoya qilinayotgan manfaatning ustunligini yanada kuchliroq ifodalaydi. Bu esa proporsionallik testining qat’iyroq ko’rinishi bo’lib, amaliyotda “kimning, qaysi manfaatini qutqaryapmiz?” degan savolni markazga olib chiqadi.

Yevropa inson huquqlari sudi amaliyoti bevosita oxirgi zaruratni “ma’muriy javobgarlikdan ozod qilish” institutiga bog’lab bermasa-da, ma’muriy jazo “jinoiy” mazmun kasb etgan holatlarda adolatli sudlov kafolatlari kuchayishini e’tirof etadi. “Engel and Others v. Netherlands” qarori shuni ko’rsatadiki, sanksiya tabiatiga qarab, shaxsning oqlovchi holatlari (shu jumladan oxirgi zaruratga yaqin vaziyatlar) yanada sinchiklab baholanishi kerak]. “A.Menarini Diagnostics S.R.L. v. Italy” ishida ham, ma’muriy jarima va protsessual kafolatlar masalasida sud muhim mezonlarni ko’rsatadi[9]. Shu yondashuvdan kelib chiqib, oxirgi zaruratni rad etuvchi qarorlar “nima uchun boshqa chora bor edi?” va “nega zararlar muvozanati siz aytganingizdek emas?” degan savollarga aniq javob berishi zarur.

Anglo-sakson tizimlarida (AQSH, Kanada) necessity defense ko’proq jinoyat huquqida rivojlangan bo’lsa-da, uning mantiqiy “yadrosi” o’xshash: muqarrarlik, alternativning yo’qligi va zararlar muvozanati. Masalan, klassik

doktrina va tahlillarda necessity “competing harms” muammosi sifatida beriladi[10]. Bu qarash ma’muriy huquq uchun ham metodologik ahamiyatga ega: oxirgi zarurat — bu “har qanday qoidabuzarlikni oqlovchi bahona” emas, balki juda tor shartlar ostida ishlaydigan huquqiy mexanizm.

Qiyosiy tahlil shuni ko’rsatadiki, O’zbekiston MJK 19-moddasi mazmunan xalqaro modellarga mos, ammo amaliyotda izchil qo’llanish uchun protsessual yondashuv, dalillarni baholash standartlari va “oxirgi zarurat chegarasi”ni anglatadigan mezonlarni huquqni qo’llash organlari darajasida bir xillashtirish talab etiladi. JK 38-moddasining LexUZ sharhida berilgan omillar ro’yxati (xavfning yaqinligi, real imkoniyatlar, ruhiy holat va boshqalar) ma’muriy ishlarga ham metodik “yo’l xaritasi” bo’lib xizmat qilishi mumkin.

Oxirgi zaruratning jinoyat huquqidagi (JK 38) va ma’muriy huquqdagi (MJK 19) farqlari birinchi navbatda ijtimoiy xavflilik darajasi va oqibatlar og’irligida namoyon bo’ladi. JK 38-moddasi jinoyat deb topilmaslik oqibatini beradi, MJK 19-moddasi esa ma’muriy huquqbuzarlik deb hisoblanmaslikni belgilaydi; mohiyatan ikkalasi ham “qilmishning g’ayrihuquqiyligini istisno qilish”ga qaratilgan. Biroq jinoyat ishlarida dalillash, protsessual kafolatlar, advokat ishtiroki va sud tekshiruvining chuqurligi ko’proq bo’lgani uchun oxirgi zarurat holatini aniqlash ham ko’pincha kengroq tahlil qilinadi. Ma’muriy jarayon esa tezkorlikka yo’naltirilgan bo’lib, aynan shu tezkorlik oxirgi zarurat kabi murakkab oqlovchi holatlarni “yuzaki” baholash xavfini tug’diradi.

Shu bois, ma'muriy ish yuritishda oxirgi zaruratga doir quyidagi amaliy yondashuvlar muhim: xavfning real va bevosita ekanini tasdiqlovchi dalillarni to'plash (guvoh ko'rsatmalari, tibbiy hujjatlar, video, dispatcher yozuvlari); boshqa alternativ yo'l bo'lmaganini asoslash (vaqt yetishmasligi, xavfning kuchayishi, transport oqimi sharoiti); zararlar muvozanatini oqilona ko'rsatish (masalan, kichik yo'l qoidabuzarligi evaziga og'ir YTHning oldi olingani). Bu yondashuvlar MJK 19-moddasidagi uch shartni "real ish mezonlari"ga aylantiradi.

Oliy sud Plenumi 07-son qarorida zaruriy mudofaa yoki oxirgi zarurat holati "qilmishda jinoyat tarkibi bo'lmaganligi" asosida oqlov hukmi chiqarilishiga sabab bo'lishi ko'rsatilgan. Mazkur yondashuvning mantiqiy davomi shuki, ma'muriy organ yoki sud oxirgi zaruratni tan olgan taqdirda, qilmishni "yengillashtirib" jarimani kamaytirish emas, balki umuman huquqbuzarlik tarkibi yo'qligini e'tirof etishi lozim. Bu farq amaliyotda ba'zan chalkashadi:

ayrim hollarda oxirgi zarurat "yengillashtiruvchi holat" sifatida noto'g'ri ko'rilishi mumkin. Aslida esa u "javobgarlikni istisno qiluvchi holat" bo'lib, natija sifatida ish tugatilishi kerak.

Qiyosiy tajribada, masalan Germaniyada OWiG §16 bo'yicha manfaatlar muvozanati testing qat'iyligi ma'muriy organning asoslantirish madaniyatini kuchaytiradi: qaror matnida qaysi manfaat himoya qilingani, qaysi manfaatga zarar yetgani va nega himoya qilingan manfaat ustunligi ko'rsatiladi. Rossiya KoAP 2.7 ham uch shartni juda aniq berib, sudlar amaliyotida "bevosita xavf + alternativ yo'qligi + kamroq zarar" bo'yicha dalillar alohida tahlil qilinadi.

Xulosa qilib aytganda, oxirgi zarurat natijasida ma'muriy javobgarlikdan ozod qilish instituti huquqning moslashuvchanligini va insonparvarlik mohiyatini namoyon etadi. U shaxsni "qonunni buzgan" deb baholashdan oldin, vaziyatning majburiyati va zararlar muvozanatini hisobga olishni talab qiladi.

References:

1. O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi, 19-modda ("Oxirgi zarurat"). Elektron manba: <https://lex.uz/acts/-97664>. Murojaat vaqti: 03.03.2026
2. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi, 38-modda ("Oxirgi zarurat") va LexUZ sharhi. Elektron manba: <https://lex.uz/docs/-111453>. Murojaat vaqti: 03.03.2026.
3. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi, 38-modda ("Oxirgi zarurat") va LexUZ sharhi. Elektron manba: <https://lex.uz/docs/-111453>. Murojaat vaqti: 03.03.2026.
4. European Court of Human Rights. *Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights (criminal limb)*. Accessed: 03.03.2026.
5. Engel and Others v. The Netherlands, Judgment of 8 June 1976 // European Court of Human Rights. – §§ 82–83. Elektron manba: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57479>. Murojaat vaqti: 03.03.2026.

6. KoAP RF, Statya 2.7 “Kraynyaya neobxodimost”. Elektron manba: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34661/bc663fe524dc962de4e134200502747c34463330/. Murojaat vaqti: 03.03.2026.
7. Legkix M.I. Kraynyaya neobxodimost kak osnovaniye osvobojudeniya ot administrativnoy otvetstvennosti // *Cyberleninka* (ilmiy maqola sahifasi). Elektron manba: <https://cyberleninka.ru/article/n/kraynyaya-neobhodimost-kak-osnovanie-osvobozhdeniya-ot-administrativnoy-otvetstvennosti>. Murojaat vaqti: 03.03.2026.
8. Ordnungswidrigkeitengesetz (OWiG), §16 “Rechtfertigender Notstand”. Elektron manba: https://www.gesetze-im-internet.de/owig_1968/_16.html. Accessed: 03.03.2026.
9. A. Menarini Diagnostics S.R.L. v. Italy, Judgment of 27 September 2011 // European Court of Human Rights. Elektron manba: <https://hudoc.echr.coe.int/>. Murojaat vaqti: 03.03.2026.
10. Arnolds E.B. The Defense of Necessity in Criminal Law // *Journal of Criminal Law and Criminology*. – 1975. – Vol. 65. – No. 3. – P. 289–306.